

ВОБРАЗ ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАГА МЯСТЭЧКА 20–30 ГГ. XX СТ. У МЕМУАРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

*Ганна Касяноўская
Гродна, Беларусь*

Навуковы артыкул прысвечаны адлюстраванню сацыяльнай, эканамічнай і культурнай прасторы мястэчак Заходняй Беларусі 20-30 гг. XX ст. у мемуарнай літаратуры. Мемуарныя крыніцы дазваляюць сцвярджаць, што мястэчка было не толькі асобным соцыумам, але і самадастатковай адметнай з’явай грамадскага, пабытовага і культурнага жыцця Беларусі.

Ключавыя словы: *местечко, соцыум, мемуары, прастранство, Западная Беларусь, 1921–1939 гг., культура, торговля, традыцыі.*

Мястэчка, шырока пашыраны калісьці тып паселішча, сімвалізуе цэую эпоху ў гісторыі нашай краіны. На працягу XVI – пачатку XX ст. мястэчкі як асобныя тыпы паселішчаў былі часткай сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця беларускага народа. У новых умовах гістарычнай рэчаіснасці ў 1921–1939 гг. заходнебеларускія мястэчкі захавалі сваю традыцыйнасць і асобнасць, і іх развіццё адбывалася ва ўмовах палітыкі польскай дзяржавы, накіраванай на эканамічную і сацыякультурную інтэграцыю Заходняй Беларусі ў складзе Польшчы. Тым не менш міжваенны час стаў апошнім перыядам гістарычнага развіцця заходнебеларускіх мястэчак як асабага тыпу паселішчаў. Пасля далучэння Заходняй Беларусі да БССР у 1939 г. мястэчкі як адміністрацыйныя адзінкі былі скасаваны.

У беларускай і замежнай гістарыяграфіі пры аналізе феномена заходнебеларускага мястэчка можна вылучыць два розных даследчых падыходы. У рамках першага падыходу, мястэчка, перш за ўсё асаблівы соцыум, які характарызуецца большай, чым веска, складанасцю сацыяльных узаемадзеянняў. Прадстаўнікі другога падыходу падкрэсліваюць, што мястэчка – гэта спецыфічнае прастора (эканамічная, палітычная, культурная, камунікацыйная), якая мае свае якасныя рысы і ўплывае на лад жыцця ў ім. Сэнсавае нападзенне паняццяў «мястэчка», «мястэчковы соцыум», «прастора» залежыць ад таго, з пазіцыі якой навукі, парадыгмы неабходна дадзеныя дэфініцыі разглядаць. Актуальным застаецца стварэнне агульнага даследчага накірунку ў галіне ўрбаністыкі, які б сінтэзаваў гэтыя два падыходы. І важным крокам у вырашэнні дадзенай метадалагічнай задачы з’яўляецца праца з мемуарнай літаратурай.

Вартасць мемуарных крыніц, па-першае у тым, што ў мемуарах выяўляецца дуалістычная прырода гістарычных крыніц, так як, з аднаго боку, яны фіксуюць інфармацыю пра мінулае і такім чынам з’яўляюцца яго адлюстраваннем, а з другога – ўяўляюць сабой частку той эпохі, у якой яны ўзніклі. Па-другое, мемуары – гэта не толькі фіксацыя падзей мінулага, гэта і споведзь, і пэўнае апраўданне, і абвінавачванне, і разважанні аўтара. Безумоўна мемуары носяць суб’ектыўны характар, паколькі нясуць на сабе адбітак асобы аўтара. Мемуарная літаратура ўвабрала ў сябе і маляўнічасць прозы, і небесстароннасць публіцыстыкі, і гістарычны наратыў. Таму, не заўсёды адчуваюцца межы, якія адрозніваюць мемуарную літаратуру ад мастацкай, публіцыстыкі і нават ад навуковых даследаванняў. Але тым не менш, менавіта гэтыя крыніцы дазваляюць падыйсці да прадмета даследавання ўсебакова, прааналізаваць аб’ект у гісторыі, у часе і ў прасторы.

Праблема класіфікацыі мемуарных крыніц ў гістарычнай літаратуры носіць дыскусійны характар. У сучаснай метадалогіі можна знайсці класіфікацыю мемуарнай

літаратуры па некалькіх крытэрыях: па тэматычна-храналагічнаму прынцыпу (мемуары па гісторыі мястэчка, горада, вескі; мемуары 20–30 гг. XX ст., мемуары 60–70 гг. XX ст.), па ролі аўтара ў падзеях мінулага (мемуары ўдзельніка, мемуары сведкі, мемуары відавочцаў, мемуары сучаснікаў); па паходжанні (мемуары дзеячоў літаратуры і мастацтва, падарожнікаў, краязнаўцаў, ваенных мемуары); па спосабу і форме стварэння (аўтабіяграфія, эсэістыка, дзеннікі, успаміны, нататкі, запіскі, фельетоны) [1].

Феномен мястэчка ў 20–30 гг. XX ст. ўсебакова прадстаўлены ў беларускай і замежнай мемуарнай літаратуры. Унутраны і знешні воблік мястэчка ствараюць яго жыхары. Просты чалавек, местачковец – носьбіт усіх змен у мястэчку. Такой ідэяй прасякнута большасць мемуарных крыніц.

Сацыяльная прастора ў мястэчку

Традыцыяналізм местачковага жыцця і фактары сацыяльных змен – асноўныя тэмы для разважанняў у нарысах вядомага польскага журналіста 20-х гг. XX ст. Здзіслава Дэмбіцкага “Мястэчка”, якія ён напісаў падчас сваіх падарожжаў па беларускіх і польскіх мястэчках [2]. Аўтар адзначае, што мястэчка – гэта вельмі “цікавы” соцыум, жыццё якога віруе з дзвюх крыніц: гістарычнага мінулага, увасобленага у культываваны будынак, ратушу і рынак, і сённяшняга рэчаіснасці. Польскі ўрад мала што будаваў у беларускім мястэчку, што на пэўны час кансервавала жыццё і знізіла культурныя каштоўнасці местачкоўцаў. Гістарычнае мінулае мястэчка фарміравала знешні воблік яго прасторы, а сучаснасць – унутраны воблік яго жыхароў. Сучаснасць з’яўлялася тым адзіным фактарам, якая змушала местачкоўцаў да супрацоўніцтва і ўзаемадзеяння. Аўтар піша: *“Жыхар мястэчка, які мае свой дом, сцены якога ўвабралі ў сябе ўспаміны некалькіх пакаленняў жыхароў, тое “радавое гняздо”, дзе бацькі і дзяды працавалі, жылі ў згодзе ці барацьбе з лёсам, прымушае ўладальнікаў прымаць актыўны удзел ва ўсіх працэсах жыцця ў мястэчку, каб абараніць сваю маёмасць. Жыхар мястэчка становіцца не проста пасіўным глядачом, а тым чыннікам ці крыніцай змен, каб удасканаліць сваю жыццёвую прастору. Брукоўка вуліц, асвятленне, добрая вада для піцця, каналізацыя, пошта, тэлеграф, тэлефон, філіял банку, кааператыў, рамяство і фабрыка ў мястэчку – уваходзіць у склад асабістых інтарэсаў і прымушаюць местачкоўца да актыўнасці...”* [2, с. 112].

Чыннікамі змен у мястэчку былі простыя людзі. *“Малады юрыст, які толькі што скончыў універсітэт ці малады афіцэр, які быў насланы са сваім батальёнам у прыгранічнае мястэчка, ці кожны хто сілай лёсу пападае не у гарадское, а ў правінцыяльнае жыццё ўносіць у яго свой ўклад, сваю атмасферу пачуцця часу і прасторы. Такім чынам, атмасфера мястэчка нават самага традыцыйнага на пэўны час ажывае і аднаўляецца”* [2, с. 107]. Важным элементам сучаснасці З. Дэмбіцкі лічыць местачковую інтэлігенцыю, якая на думку аўтара, складаецца ў кожным мястэчку з ксёндза, урача і аптэкара. Няма большай сілы ўплыву на местачковы соцыум, чым дадзеныя прафесійныя колы насельніцтва – лічыць аўтар. Узаемаадносін мястэчкоўцаў з прадстаўнікамі польскай адміністрацыі і вучонай інтэлігенцыяй (настаўнікамі, асабліва польскіх школ) досыць халодныя, але прыязныя. Прычыну такіх узаемаадносін аўтар бачыць у адсутнасці агульнай ментальнай сувязі з мястэчкам. Польская інтэлігенцыя, нягледзячы на плённае супрацоўніцтва, была “чужым” элементам для карэннага местачковага жыхара.

Спецыфіку мястэчка як своеасаблівага соцыума, гісторыю якога стваралі простыя местачкоўцы, можна прасачыць па кнізе І. Раманавай і І. Махоўскай «Мір: гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары» [3]. Жыхары Міра, як адзначылі аўтары, дзілілі мястэчка на сам Мір, маёнтак, дзе жыў князь і Замір’е. Тыя, хто жыў у маёнтку называліся “замкавыя”, у пасёлку жылі “мірскія”. Жыццё ў мястэчку “за польскім часам” жыхары Міра характарызавалі так: *“Зямля была свая, і ўсе, хто не гультаі, маглі добра жыць. Хадзілі ў заробкі да князя, кожную суботу былі выплаты, касір нам выплочваў 1,5 злотых, а калі наступалі маразы – 2 злотых [...] Зямлі ў людзей было шмат -*

безземельных амаль не было. Ва ўсіх 5-10 гектараў [...]. На ўскраіне Міра жыў асаднік Суднік, які меў вельмі шмат зямлі [...]. Мы былі землеўладальнікамі. Дом здавалі ў арэнду за 12-15 злотых польскім ужэнднікам (настаўнікам, паліцыі). Мы называліся “рольнікі” [...]. Пры Польшчы падаткі плацілі за зямлю – ніхто не чапаў. Адносілася ўлада, які і трэба было. Падатак на зямлю не вельмі быў вялікі. Прададуць збожжа і заплацяць падатак [...]. Прыстойна апрачаліся пры Польшчы. Дзяўчыны ў шапках, а не ў хустках. Модныя былі [...]. У нас у Міры ніхто не хадзіў у лапцях. Па вёсках – так. І на базар прыхлодзілі ў лапцях. “Ах, ты лапатнік”, - казалі”. [3, с. 34]. З іншага боку, ў Міры жылі і тыя, хто нічога не меў. Міране адзначаюць: “Былі і бедныя, былі жабракі, якія хадзілі па дамах і выпрошвалі кавалачак хлеба. Ну, людзі, якія не мелі сілы працаваць, не мелі зямлі, то было цяжка [3, с. 34].

Як вядома, Мір у гэты час з’яўляўся поліэтнічным і поліканфесійным мястэчкам. Пра узаемаадносіны беларусаў, палякаў, татараў і яўрэяў не менш маляўніча расказваюць жыхары Міра: “Яўрэяў называлі “жыды”. Некаторыя яўрэі гэтага не любілі. Яўрэі ёсць яўрэі. Яўрэі хітрыя былі [...]. Яўрэі гандлявалі. У іх магазіны былі. Магазінаў столькі ў Міры было! І амаль усе належалі яўрэям. На вуліцы яўрэя можна было адрозніць ад беларуса: адзенне было больш багатым. Паміж сабой яны размаўлялі на яўрэскай мове, з намі – на нашай. Яўрэі ніколі не піў, не курыў і не лаяўся. Бедныя да іх хадзілі на працу. Яўрэі добра плацілі. Яўрэйка ежу сама гатавала. Астатняе рабілі слугі. Многія бралі бялізну яўрэйскую мыць на дом [3, с. 39].” Увогуле ўзаемаадносіны беларусаў і яўрэяў інфарманты характарызавалі як добрыя. Аднак разам з тым, аўтары ўспамінаў адзначаюць, што беларусы ўспрымалі яўрэяў “як чужых”, “іншых”. На карысць гэтага сведчыць той факт, што калі інфарманты паказвалі групавыя фатаздымкі, то беларусаў і палякаў, як правіла ведалі па імёнах, а яўрэяў не заўсёды маглі назваць. Незразумелымі і разам з тым дзіўнымі былі для беларусаў традыцыі яўрэяў, аўтары падкрэслівалі, што над татарамі і палякамі не жартавалі, толькі над яўрэямі [3, с. 41]. Цікавымі з’яўляюцца разважанні міран аб змешаных з яўрэямі шлюбах: “Было з яўрэям непрыстойна, ганьба дзяўчыне сустракацца. Было яўрэйскае сямейства Трубілкі, іхняя прабабка выйшла замуж за праваслаўнага. Жыды гэтага не любілі, але прывыкалі. Дзяцей лічылі беларусамі, яны хадзілі ў царкву” [3, с. 42]. Зусім па іншаму сцэнарыю складваліся адносіны з татарамі і палякамі. Татары ўспрымаліся беларусамі як больш блізкія і зразумелыя. Агульнымі была мова, род заняткаў і лад жыцця. Адносіны з палякамі ўскладняліся сацыяльнымі адрозненнямі і, як падкрэслілі самі жыхары Міра, “фанабэрыстасцю палякаў”. “Палякі лічыліся вышэй за нас. Гэта як камуніст вышэй на цэлую галаву за беспартыйнага, так паляк вышэй за беларуса. Таму што ён – паляк, а я – кацап. Мы іх тшэкамі называлі.....[3, с. 45].

Многія яўрэйскія этнографы і краязнаўцы разглядалі свае родныя мястэчкі як пэўную яўрэйскую прастору і выкарыстоўвалі для гэтага агульнавядомае ў навукі паняцце “штэтл”, якое ў перакладзе з ідыша абазначала “яўрэскае мястэчка”. У беларускай урбаністыцы штэтлам называюць яўрэскую частку (прастору) у беларускім мястэчку.

Яўрэйскія пісьменнікі, такія як І. Аксенфельд, Д. Нісцер, М. Спектр, у сваіх настальгічных раманах надавалі мястэчку літаратурны метафарычны вобраз. Для іх міжваенны штэтл быў не толькі яўрэйскай прасторай, але і жывым арганізмам, які функцыянаваў як чалавечае цела. Яны на старонках сваіх кніг займаліся апісаннем жыццяздольных яго органаў – «галавы» (сінагогі, іешывы), «сэрца» (рынку), «страўніка» (міквы) [4, с.2–3].

Рэлігійны чатырохкутнік «Царква-касцёл-сінагога-мячэць» быў адметнасцю заходнебеларускага мястэчка ў 20–30 гг. ХХ ст., ствараў унікальную атмасферу міжэтнічных узаемаадносін насельніцтва, якія не былі адназначнымі. Мелі месца праявы ўсіх тыпаў гэтых адносін: дружалюбных, нейтральных, няроўных, непрыязных. Аднак у параўнанні з горадам супрацьстаянне польска-беларускай культуры, праявы

антысемітызму ў местачковым асяроддзі мелі менш востры і больш кампрамісны характар.

Успаміны жыхароў вёсак і мястэчак Беларастоцкага ваяводства, апублікаваныя ў працы «У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беларасточчыны ў міжваенны перыяд», сведчаць аб талерантных узаемаадносінах паміж прадстаўнікамі ўсіх канфесій у мястэчку [5]. Местачкоўцы з Орлі ўспаміналі: *“Католікаў называлі польскімі, а праваслаўных рускімі, але між людзьмі падзелу ніякага не было. Праваслаўныя не ставіліся варожа да католікаў, але некаторыя католікі да праваслаўных – не вельмі. Нагаворшчыкаў каб змяняць рэлігію не было. У царкву хадзілі пераважна кожнае свята, але без прымусу. Бацюшкі мелі вялікі аўтарытэт [...]. Былі ў мястэчку і бантысты, на свае службы яны збіраліся па хатах. Палякі гаварылі, што яны камуністы, але людзі да іх добра ставіліся”* [5, с. 200, 207].

Вядомы публіцыст В. Стома-Сініца у сваіх мемуарах падсумоўваў разгляд узаемаадносінаў паміж яўрэямі-іўдзеямі і беларусамі-хрысціянамі ў Лужках наступным чынам: *«Часамі здараліся непаразуменні, а нават сутычкі, калі адзін аднаму падбіў вока або расквасіў нос, але гэтыя непаразуменні ніколі не пашыраліся і хутка забываліся. Трэба сказаць, што старанні польскай адміністрацыі, каб пасеяць некую варожасць паміж хрысціянамі і іўдзеямі, не мелі поспеху»* [6, с.195–196]. Засцерагала ад канфліктаў і аб’ядноўвала, галоўным чынам, суседства, вынікам якога з’яўляліся сталыя і шматлікія кантакты ў паўсядзённым жыцці.

Беларускі паэт, карэнны палескі местачковец Сяргей Грахоўскі, маляўніча апісваючы сваё роднае мястэчка Глуск, яго непаўторны дух і каларыт побыту жыхароў, успамінаў: *“[...] Усе местачкоўцы ведалі адзін аднаго, памяталі бацькоў і дзядоў, былі ў бліжнім ці далёкім сваяцтве, давяралі не толькі суседу, а і чалавеку з другога канца мястэчка, жылі ў дружбе беларусы і габрэі, католікі і стараверы. Усё ў нашым мястэчку трымалася на сумленні, на даверы і спагадзе. [...] Была незвычайная атмасфера даброты, павагі да кожнага чалавека, да старога і малаго, да доктара і хлебараба”* [19, с.163].

Эканамічная прастора ў мястэчку

Вясковы выгляд і элементы гарадскога дабрабыту арганічна спалучаліся ў мястэчках, надаваючы ім вобраз непаўторнага “правінцыяльнага гарадка”, у якім віравала жыццё – эканамічна актыўнае па мерках вёскі і талерантна спакойнае ў адрозненні ад горада. Падчас падарожжа па Целяханах у 30-я гг. XX ст. двух знаных рэпарцёраў з Варшавы Ю. Маскевіча і К. Прушыньскага падкрэслена правінцыяльнасць і непаўторнасць мястэчка: *“Нарэшце Целяханы. На цэнтральнай вуліцы Маршалкоўскай, якая вельмі падобна да варшаўскіх вуліц, адны віна-водачныя магазіны. Шынкі, гандаль алкаголем, піваварні, магазіны віна і водкі. Яўрэі прадаюць у сваіх “галечных хатках” танную і найгоршую водку. Усе іншыя тавары як дадатак да асноўнага – водкі ці махоркі. Нават аптэчны склад знаходзіцца ў будынку віна-водачнага магазіна. Усё тут па-правінцыяльнаму, па-целеханску: местачковец, які мае 100 злотых – успрымаецца за магната, дзяўчына, якая чытае не толькі святое пісанне – за інтэлектуалку”*[7, с. 269].

Разнастайнасць заняткаў насельніцтва пераўтварала мястэчкі ў сельскагаспадарчыя, рамесныя, прамысловыя, гандлёвыя цэнтры, забяспечваючы тым самым спецыялізацыю ваяводстваў, павеатаў і гмін Заходняй Беларусі ў складзе польскай дзяржавы.

Палескай “сталіцай” ганчарства была Гарадная – мястэчка Лунінецкага павеата. Цягам стагоддзяў мясцовыя ганчары адвозілі свае вырабы ў суседні Пінск, а адтуль гліняныя збанкі, гарлачыкі, кубкі разыходзіліся па ўсёй Рэчы Паспалітай. Нават у Варшаве ведалі гараднянскую кераміку. Прадукцыя мясцовых ганчароў здзіўляла разнастайнасцю памераў і прызначэння: гаршкі, збанкі, міскі, кубкі, фігурны посуд, цацкі. Яшчэ ў пачатку XX ст. у мястэчку было каля 300 майстроў. Для сямей Кісялёў, Вячоркаў, Генбіцкіх і іншых заняткаў ганчарствам быў патомны. На жаль, у савецкі час

гэтыя традыцыі былі гвалтоўна перапыненыя. Уладзімір Караткевіч згадваў у сваім нарысе «Званы ў прадоннях азёр» (1969 г.) пра сустрэчу ў Гарадной з майстрам-ганчаром Цімахвеем Шэлестам: *“Дзед і свае горшчыкі паказаў. Скардзіўся, што калісь рабілі букетніцы, свечнікі, коней і аж «у Варшаву вазылы», а цяпер «попыту няма». А ён, ды яшчэ Яроміч Базыль, памёр цяпер, былі найлепшыя майстры... Я здзіўся. Столькі ў гэтых вырабах было высокага класа паганскага прымітывізму, што кожны паставіў бы гарлач ці «банечку» (збанок) у сябе на паліцу. Чаму ж не наладуваць так, каб адны рабілі, а другія маглі купіць?”* [8, с. 88]. Шэлест ўспамінаў: *“У нас тут еслі не ўміў гаршкі робыць, то дзеўкі не йшлі замуж. Не пiдзе, бо што ж, як не ганчар...”* [8, с. 53].

Мястэчка Давід-Гарадок Палескага ваяводства славілася гумовымі вырабамі. Асабліва карысталіся попытам на рынках доўгія с халявамі гумовыя боты. Мясцовыя рыбакі адзначалі: *“У такім абутку можна стаяць і днём, і ноччу ў Горыне ці на Прыпяці, ногі не намочыць і катару не схопіш”* [9, с. 354].

Вядучую ролю ў гаспадарчым жыцці мястэчак адыгрываў гандаль, які з’яўляўся галоўным фактарам, што фармаваў іх аблічча як спецыфічных паселішчаў, блізкіх да гарадскіх. “Сэцам” любога мястэчка была рыначная плошча, “аблепленая” магазінамі і дробнымі яўрэйскімі лаўкамі. Вітольд Карпыза ў сваіх ўспамінах пра міжваенны Ізабелін адзначаў: *“...Цэнтральная вуліца Ваўкавыская вядзе да квадратнага рынку, дзе знаходзяцца яўрэйскія крамы, пошта, польскі кааператыў, а таксама царква і каталіцкі касцёл. У цэнтры рынку стаіць помнік: “Няхай жывыя не трацяць надзеі. 3 мая 1919 г. (...)”* [10, с. 32].

Рыгор Ракоўскі на старонках сваёй працы называе прыгранічнае мястэчка Друя “акном у свет”, “другой Гдыняй”. У нарысах ён піша: *“О, якая была Друя.... Прыгожае з чыстымі вуліцамі мястэчка. У цэнтры Друі – рынак, заўсёды перапоўнены людзьмі. Рыбакі прывезлі на продаж свежую рыбу, сяляне з навакольных вёсак – сыр, масла, малако, яйкі. А калі была пара грыбоў і ягад.... а мёд, які там быў мёд! Ліпавы, грэчневы – у залежнасці ад сезона. Але, што было замым галоўным, гэта адносінны паміж людзьмі. Людзі здароўкаліся, размаўлялі, жартавалі....”* [11, с. 130].

Ціхае, спакойнае жыццё ў мястэчку, дзе кожны ведаў адзін аднаго, парушалі штогадовыя святочныя кірмашы ці базары на якія з’езджаліся гандляры з розных месц. Да кірмашу насельніцтва мястэчка рыхтавалася задоўга да яго адкрыцця. З успамінаў жыхароў Палесся: *“(...) На кірмаш гаспадар ехаў выключна сваім возам, з жонкай ці дачкою, якую трэба было выдаць замуж. Адзетыя ўсе па-святочнаму. Сімволіка адзення найчасцей сведчыла аб замужнасці гаспадара. І вельмі легка было распазнаць адкуль гаспадар прыехаў і які яго фінансавы стан. Аб замужнасці чалавека сведчыў і яго абутак (...)* [12, с.214].

Асабліва шмат звестак у мемуарнай літаратуры ад яўрэйскім крамным гандлі. Аб рытуале яўрэйскага гандлю пісаў Чэслаў Латавец: *“Каб купіць танней у яўрэя трэба ведаць розныя гандлёвыя хітрасці. Каб шtosці купіць, неабходна два, а то і тры разы ўвайсці і выйсці з магазіна, пры гэтым весці эмацыянальна торг і накланіць прадаўца да змяншэння цаны ў два, альбо ў тры разы”* [13, с.23].

Значны даход уладальнікам і мястэчку прыносілі піцейныя ўстановы: рэстараны, кафэ, сталовыя, сталовыя-тракціры, корчмы, піваварні, бары, буфеты. Пасля звяршэння гандлёвай здзелкі абавязкова трэба было “абмыць” пакупку ў тракціры, рэстаране ці карчме. Як адзначалі жыхары мястэчка Ізабелін, *“калі тавар не абмываўся, то пакупнік лічыўся злодзеям, а гандлёвая здзелка – крадзежу”* [14]. Дарэчы, купцы ў Росі звярталі ўвагу на грошы, якія атрымоўвалі ў выніку здзелкі. Калі грошы былі брудныя, ці з астаткамі зямлі ці дрыгвы, то лічылася, што такія грошы “зачараваныя” уладальнікам, якія абавязкова вернуцца да таго, хто іх зачараваў. Такія грошы гандляры не бралі [15].

Амаль у кожным мястэчку былі гасцініцы і заезныя дамы, колькасць якіх залежала ад гандлёва-прамысловай інфраструктуры мястэчка. Сярэдні кошт пакоя складала ад 1 да 2 злотых за ноч. Уладальнікамі гацініц былі ў роўнай ступені як яўрэі, так

палякі і беларусы. Смешны кур'ёз, які быў звязаны з мястэчкам Валожынам падкрэсліў польскі краязнавец Я. Жмігрудскі. Змест кур'ёза быў у тым, што ў 30-я гг. XX ст. уладальнік гасцініцы ў мястэчку насіў прозвішча Брудны, урач – імя Поляк, і бургамістр – прозвішча Швед. І з'явілася народная прыказка, што ў мястэчку адна гасцініца і тая брудная, адзін паляк – і той яўрэй, і адзін бургамістр – і той швед. Над гэтай акалічнасцю смяяліся ўсе жыхары мястэчка [16, с. 51].

Культурная прастора ў мястэчку

Культурная прастора мястэчак – гэта сукупнасць культурных фактараў, якія вызначалі паўнату і шматобразнасць духоўнай сферы жыцця грамадства, яго інтэлектуальна-маральны і сацыяльна-актыўны патэнцыял. Арганічнае спалучэнне элементаў гарадскога і сельскага побыту было характэрным для местачковага соцыуму і накладвала пэўны адбітак на фарміраванне культурнага асяроддзя. Местачковая культура XX ст. уяўляла сабою складанае спалучэнне розных нацыянальных культур. Аднак гэту палярнасць местачковай культуры ў 20–30 гг. XX ст. выцягнула польская нацыянальная культура, якая імкнулася заняць дамінуючыя пазіцыі.

Вялікую ролю ва ўмацаванні “польскасці” у мястэчках адыграла адукацыя. Жыхары мястэчак былі вельмі абураны адсутнасцю беларускіх школ. Газета “Беларуская крыніца” апублікавала пісьмо жыхара мястэчка Беліца: *“Каля нас беларускай школы не чуваць. Вучаць усюды ў школах беларускіх дзяцей па-польску. Дзеці кончыўшы польскую школу астаюцца проста невукамі. Але польская школа нашай моладзі не “спаланізуе”. Моладзь ахвотна чытае беларускія кніжкі. Трэба наладзіць саманавучанне хатняе і даць моладзі адпаведных кніжак. Тады будзе толк з гэтай вучобы”* [17, с. 2]. Аднак нельга адназначна сцвярджаць, што польская школа шкодна ўплывала на развіццё местачковай моладзі. Газета “Слова Віленскае” абублікавала разважанні настаўніцы польскай агульнаадукацыйнай школы ў Стаўбцах: *“Нам заўсёды кажуць, што беларусы не хочуць ні польскай культуры, ні польскай школы. Аднак, беларус не хоча, як яму адбіралі яго бацькоўскую мову [беларускую], а да навукі ў польскай школе ён адносіцца вельмі старанна”* [18, с. 2].

Культурнае асяроддзе мястэчка фарміравалі тэатр і кіно. Тэатральнае прадстаўленне было сапраўдным святам у паўсядзённым жыцці местачкоўцаў Заходняй Беларусі. Спектакль вырываў местачкоўцаў са звычайных патрыярхальна-архаічных умоў жыцця, уводзіў іх у свет высокага мастацтва, выклікаў адмысловыя запатрабаванні і проста быў месцам адпачынку. Самадзейная форма арганізацыі тэатральнай дзейнасці прадвызначыла часовы характар функцыянавання і невысокі прафесійны ўзровень майстэрства местачковага аматарскага тэатра на працягу ўсяго міжваеннага часу.

Шырокую дзейнасць разгарнулі польскія, беларускія, яўрэйскія, украінскія і літоўскія культурна-асветніцкія ўстановы і арганізацыі. Значным поспехам сярод местачковага насельніцтва карысталіся аматарскія спектаклі драматычных секцый ТБШ. Газета «Народная справа» ў 1926 г. пісала: *«28 жніўня ў мястэчку Яромічы ладзіўся спектакль. Народу сабралася поўная зала, усім месца не хапіла. Гулялі «Дзяцку Якуба» Ф.Аляхновіча. На спектакль прыбыў сам Стаўпецкі стараста»* [20, с. 3]. Старшыня ТБШ А.К. Лябецкая ўспамінала аб дзейнасці драмсекцыі ў Казлоўшчыне: *«Першы спектакль – «Паўлінку» – мы паставілі ў Казлоўшчыне, у гумне Тарасюка. Поспех спектакля быў незвычайным. Частка грашовага збору была перададзена Міжнароднай арганізацыі дапамогі рэвалюцыянерам (МАДР), на астатнюю купілі беларускую літаратуру для арганізацыі бібліятэкі. Так ішла ў нас барацьба за сваю беларускую культуру, сваю мову, бо польскі буржуазны ўрад праводзіў паланізацыю»* [21, с. 97].

Працэс арганізацыі адпачынку ў мястэчку з'яўляўся своеасаблівым паказчыкам сацыяльнага самаадчування насельніцтва і адным са спосабаў для ўлады знізіць узровень сацыяльнай напружанасці, выкліканай цяжкім матэрыяльным становішчам, адсутнасцю належнай сістэмы сацыяльнага забеспячэння насельніцтва, жыллёвымі праблемамі. Польскія ўлады гэта добра разумелі і побач з існуючымі цэнтрамі культурнага жыцця

садзейнічалі развіццю розных забаўляльных мерапрыемстваў. Штогод у мястэчках праводзіліся спартыўныя спаборніцтва, забаўляльныя гульні і ігрышчы. Прыкметнай культурнай з’явай у мястэчках становіцца арганізацыя дзяржаўных і рэлігійных свят, рамесных і мастацкіх выстаў, якія раней былі характэрны выключна для горада.

Газета “Баранавіцкі кур’ер” піша: “30 і 31 ліпеня ў Глыбокім састаяўся таварыскі матч па футболе паміж камандай г. Вільні і мясцовай камандай. Гульня была вельмі напружанай і скончылася лікам 3:1 на пользу футбольнай каманды г. Вільні” [22, с. 3]. Нягледзячы на паражэнне, футбольная каманда Глыбокага па спартыўных калонках у газеце “Баранавіцкі кур’ер” лічылася адной з самых моцных у павеце.

Газета “Віленская зямля” піша, як жыхары Алькеннік адзначалі свята 3 мая у 1927 г.: “Свята 3 мая пачалося ў 9.00 з набажэнства ў касцэле, потым у 13.00 на рыначнай плошчы адбыўся ўрачысты мітынг. Пасля дзяржаўнага гімну з віншавальным словам выступіў дырэктар польскай школы пан Косань. Пасля мітынгу ў мясцовай школе жыхароў мястэчка чакаў арганізаваны вучнямі і настаўнікамі святочны канцэрт. У 20.00 гурток польскай моладзі паказаў тэатральнае прадстаўленне, пасля якога адбыліся танцы” [23, с. 13].

Часам у паўсядзённае жыццё местачкоўцаў уносіліся незапланаваныя падзеі: прыезд у мястэчка маршала Ю. Пілсудскага і іншых высокапастаўленых асоб. Так, у 1933 г. мястэчка Варапаева Навагрудскага ваяводства наведваў прэзідэнт Польшчы Ігнацій Масціцкі. Мясцовыя жыхары, як адзначае І. Зямчонак, “сустракалі картэж з дзесятка аўтамабіляў высокага госця букетамі кветак. Дзеці віталі вершамі, за што атрымалі цукеркі. Начаваў прэзідэнт у графскім палацы. На наступны дзень прысутнічаў на адкрыцці вузкакалейкі Варапаева-Друя (даўжынёй 90 км), якую праклалі за 3 гады без дапамогі тэхнікі. Адбыўся ўрачысты пуск. Каля гміннага кіравання некалькі чалавек падалі прэзідэнту пісьмы, паклаўшы іх сабе на галовы. Прэзідэнту, былому прафесару хімічнай тэхналогіі, было цікава наведаць шклозавод, куды ён накіраваўся. Каля прадпрыемства зрабілі да яго прыезда браму з каляровага шкла”. [24, с. 66].

Мясцовыя абрады і традыцыі былі неад’емлімай часткай культурнай прасторы мястэчка. Карэспандэнт газеты “Баранавіцкі кур’ер” Л. Хопка сабраў і апублікаваў цікавы этнаграфічны матэрыял на тэму “Вяселле ў мястэчку”. Аўтар адзначыў, што на арганізацыю вяселля неабходна было патраціць у сярэднім каля 300 зл. (затраты на стол для гасцей, на бяленне хаты, пакупку святочнага адзення і іншыя дробязі). Мінімальна колькасць гасцей на местачковым вяселлі складала 80-100 чалавек, якія па словам аўтара “душацца ў цеснай хаце”. Кожны госць павінен “па суседску” прынесці адну бутэльку водкі і адну святочную булку. Гэта сімвал павагі да бацькоў маладых і пажаданне, каб маладыя жылі багата. Мясцовыя жыхары дзеляцца з аўтарам некаторымі святочнымі хітрасцямі: “Піва на стале з’яўляецца ў канцы вяселля і то ў больш заможных гаспадароў, бо піва абавязкова павінна быць ўласнага “гатунку”. Калі госці яшчэ трымаюцца на нагах, нагледзячы на колькасць выпітага, ў піва падліваецца водка, але так, каб ніхто не бачыў. Па гэтаму госці, як правіла, застаюцца на такім вяселлі да наступнага дня”. Абавязковым элементам на вяселлі з’яўлялася гульня “качалка”. Сутнасць гульні ў тым, што два чалавекі, качаюцца на траве альбо сене ці саломе дзеля вырашэння якога-небудзь спрэчнага пытання, напрыклад – хто галоўны ў сям’і муж ці жонка, бацька ці сын. Пераможцам лічыцца той, хто даўжэй зможа качацца. Як правіла, такія “качалкі” могуць ператварыцца ў сапраўдную бойку. Аднак, як адзначаюць мясцовыя жыхары, “што за вяселле без бойкі” ці “што гэта за вяселле без “качалкі”, гэта як сабака без хваста”. Роўна апоўначы пачынаецца дарэнне падарункаў маладым. Кожны з гасцей павінен штосці падарыць маладым. Нават тыя, хто дапамагаюць у арганізацыі вяселля павінны штосці падарыць маладым (музыканты – смык ад скрыпкі ці ноты, з кухні – палюўнік для маладой і г.д.). Аўтара адзначае разнастайнасць рэпертуара песень на вяселлі: рускіх, беларускіх і польскіх. [25, с. 3].

Такім чынам, прыведзены ў мемуарнай літаратуры своеасаблівы калейдаскоп сюжэтаў арганізацыі прасторы (эканамічнай, сацыяльнай, культурнай) ў мястэчках паказвае, што мястэчка было не толькі асобным соцыумам, але і самадастатковай адметнай з’явай грамадскага, пабытовага і культурнага жыцця Беларусі, са сваёй непаўторнай атмасферай, традыцыямі і прыемнымі жыхарамі.

1. Ходин, С.Н. История и теория источниковедения: учеб. пособие / С.Н. Ходин, В.П. Грицкевич, С.Б. Каун. – Минск : Изд. Центр БГУ, 2008. – 254 с.
2. Dębicki, Z. Miasteczko / Z.Dębicki. – Warszawa : nakł. Gebethnera i Wolffa, 1923. – 155 с.
3. Раманова, І. Мір : гісторыя мястэчка, што расказалі яго жыхары / І. Раманова, І. Махоўская. – Вільня : ЕГУ, 2009. – 248 с.
4. Miron, D. The Image of the Shtetl / D. Miron. – New York : Syragus University Press, 2000. – 412 s.
5. У новай айчыне. Штодзённае жыццё беларусаў Беласточчыны ў міжваенны перыяд / пад рэд. В. Луба. – Беласток : Праграмная Рада Тыднёвіка Ніва. – 2001. – 300 с.
6. Стома-Сініца, В. Маё мястэчка / В. Стома-Сініца // Польшча. – 1998. – № 9. – с. 193–201.
7. Rakowski, G. Smak Kresów / G. Rakowski. – Rusków: w-wo “Rewasz”, 2001. – 354 с.
8. Караткевіч, У. Званы ў прадоннях азёр / У. Караткевіч // Збор твораў у 8 тамах. / рэдкал.: С.А. Андралюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1986–1991. – Т. 8. – Кн. 2. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1991. – 495 с.
9. Rakowski, G. Czar Polesia / G. Rakowski. – Rusków : Wyd-wo “Rewasz”, 2001. – 600 с.
10. Karpyza, W. Ziemia Wolkowyska T. 1 / W. Karpyza. – Łęborg : Miejska Biblioteka Publiczna im. Jarosława Iwaszkiewicza, 2005. – 137 s.
11. Rakowski, G. Wśród jezior i mszarów Wileńszczyzny / G. Rakowski. – Warszawa : Wyd-wo “Rewasz”, 2000. – 368 s.
12. Mielicka, H. Kulturowe funkcje jarmarków / H. Mielicka, Z. Toporek // Miasteczko polskie w XIX-XX wieku jako zjawisko kulturowo-obyczajowe. – Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1998. – S.204–217.
13. Latawiec, C. Sandomierz moja młodość / C. Latawiec. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – 296 s.
14. Запісана аўтарам ў в. Ізабелін 06.05.2011 г., мужчына, 1937 г. нар.
15. Запісана аўтарам ў в. Рось 06.05.2011 г., мужчына, 1938 г. нар.
16. Żmigruński, J. Nowogródek i okolice / J. Żmigruński. – Nowogródek : Towarzystwo Przyjaciół Grodna i Wilna, 1927. – 118 s.
17. Беларуская крыніца. – 1933 г. – 25 чэрв.
18. Słowo Wileńskie. – 1927. – 13 ліпс. (№12).
19. Грахоўскі С. Мясце́чка, мястэчка... Элегія / С. Грахоўскі // Польшча. – 1992. – № 2. С. 143–164.
20. Народная справа. – 1926. – 21 верасн.
21. Лябяцкая, А.К. Дзейнасць гурткоў ТБШ / А.К. Лябяцкая // У суровыя гады падполля... : успаміны былых членаў КПЗБ – актыўных удзельнікаў рэвалюцыйнага руху ў Заходняй Беларусі / укл. М.С. Арэхва [і інш.]. – Мінск, 1958. – С. 96–102.
22. Kurjer Baranowicki. – 1932. – 31 ліпс.
23. Ziemia Wileńska: piśmo tygodniowe dla wszystkich. – 1927. – 7 maja.
24. Зямчонак, І.П. Мясце́чка пры гасцінцы / І. П. Зямчонак. – Мінск : Беларусь-Інфарм-Сэрвіс, 1995. – 129 с.
25. Нопко, L. Wesele / L. Нопко // Kurjer Baranowicki. – 1934. – 8 lut. – S. 3.